

Ігор КОЗЬЯКОВ,

*проректор з наукової роботи Національної академії прокуратури України,
старший радник юстиції, доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України*

ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНЕ ОБВИНУВАЧЕННЯ» В ДОКТРИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: ЕТИМОЛОГІЯ ТА ГЕНЕЗА

Ключові слова: обвинувачення; державне обвинувачення; підтримання державного обвинувачення; прокурор.

У сучасному кримінальному процесі поняття «обвинувачення» застосовується в багатьох значеннях: сторона, функція, вид процесуальної діяльності, засада судочинства, правовий інститут, елемент змагальності тощо. Проте на сьогодні юридичною наукою ще не вироблено єдиного підходу до розуміння цієї правової категорії. Її трактують по-різному, що негативно позначається на практичній кримінально-процесуальній діяльності як державних обвинувачів, так і інших учасників процесу.

За автентичною дефініцією, наведеною у глосарії Кримінального процесуального кодексу України (ст. 3), обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому цим Кодексом (п. 13 ст. 3).

Разом із тим державне обвинувачення визначається як процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (п. 3 ст. 3).

Тому виправдану є увага до конкретизації і доповнення тих законодавчих понять, які вже затвердилися як джерела загальноновизнаного уніфікованого соціального регулювання та виступають основою для сприйняття поточних правових настанов. Адже предмет законодавчої дефініції – юридично значуще поняття, що є думкою, в якій відображаються загальні й істотні властивості об'єктивної правової регламентації. Кожне поняття являє собою акт теоретичного пізнання, що показує, як, яким чином явище, що відтворюється у реальності, реалізує себе в дійсності. Поняття розкриває суть явища об'єктив-

ної реальності, відмежовує його від інших об'єктів [1, 11–12].

Метою даної статті є дослідження генези поняття «державне обвинувачення» та його розвитку у доктрині кримінального процесу.

Новий тлумачний словник української мови містить таке визначення обвинувачення: «покладання вини на кого-небудь за щось; вважати винним, звинувачувати». У юридичній літературі поняття обвинувачення визначено як процесуальна функція уповноважених законом органів або осіб, спрямована на викриття перед судом обвинуваченого у скоєнні злочинного діяння і на визначення підстав та меж кримінальної відповідальності винного [2].

Етимологічний аналіз слова «обвинувачення» свідчить про його походження від старослов'янського дієслова «обинити», що мало значення: обвинуватити, визнати винним, довести винність [3, 507]. За давніх часів існувало чимало юридичних термінів, що характеризували обвинувальну діяльність і суб'єктів, які її здійснювали. Ці терміни мали прагматичну спрямованість: «сыскать до прямиу», «челом бить», «челобитник», «истец» тощо. У ті часи на позначення позовної вимоги приватного обвинувача в суд існував термін «чолобитна», для слідчого обвинувачення – «извет», тобто донос. Б. Унбегаун зазначає, що терміни «обвинувачення», «обвинувальний» і «обвинувачуваний» увійшли до правової лексики разом із низкою інших нових термінів тільки в післяпетрівську епоху [4, 183]. Справді, із цим періодом пов'язаний бурхливий розвиток юридичної техніки, якою зумовлювалася регламентація обвинувальної лексики судово-слідчих органів. Термін «обвинувачення» витіснив з юридичного вжитку термін «позов». Слово «обвинувачувати»

тлумачилося в слідчо-розшуковому контексті тогочасного кримінально-процесуального права, і з моменту появи почало вживатися для характеристики відносин між слідчою владою та обвинувачуваним (підсудним) [5, 127].

У XIX столітті із розвитком юридичного вчення про суб'єктивну сторону злочину й посиленням уваги законодавця до психічного ставлення суб'єкта до своїх протиправних дій слово «обвинувачення» отримало нове, близьке до сучасного кримінально-правового значення сутнісне навантаження [6, 64–66].

Таким чином, у часи, коли кримінальне судочинство мало приватно-змагальний характер, терміна «обвинувачення» у правовому вжитку не існувало. Він виник на позначення певного слідчо-процесуального явища, а з другої половини XIX століття у юридичній науці слово «обвинувачення» почало застосовуватися в широкому значенні: як вимога до суду, діяльність обвинувача – кримінальне переслідування [7, 11].

Видатний учений-процесуаліст М.М. Розін сто років тому писав: «Обвинувальні функції прокурора розпадаються на функції порушення кримінального переслідування та викриття винного перед судом» [8, 247].

Не змінило смислового навантаження слово «обвинувачення» і в радянському кримінальному процесі. Так, М.О. Чельцов-Бебутов під обвинуваченням розумів формулювання обвинувачення за певною статтею кримінального кодексу, що відповідає складу злочину, описаному в законі [9, 45].

М.С. Строгович зазначав, що «функція прокурора-обвинувача в суді полягає в тому, щоб допомогти суду перевірити й оцінити всі дані слідства, весь зібраний у справі доказовий матеріал. Прокурор робить це з погляду обвинувачення – його завданням є обґрунтувати перед судом обвинувачення» [10, 37]. Згодом міркування відомого вченого-процесуаліста були зведені до лаконічного формулювання: обвинувачення – це сукупність процесуальних дій, спрямованих на викриття особи, яка вчинила злочин [11, 105].

І.Д. Перлов писав: «Підтримання обвинувачення в суді означає, що прокурор подав суду на його розгляд справу, яка розслідувана під його керівництвом; що він, будучи сам переконаний у винності підсудного, прийшов до суду для того, щоб переконати в цьому суддів, котрі розбирають справу, щоб у суді довести цю винність і домогтися цим самим винесення судом законного й обґрунтованого вироку» [12, 107].

П.С. Елькінд указувала, що обвинувачення розглядається як процесуальна діяльність, діяльність обвинувача в суді, обвинувальна теза або твердження про винність, а також «зміст інкримінованих обвинувачуваному обставин», «власне акт пред'явлення певній особі постанови про притягнення до кримінальної відповідальності», «зміст такої постанови», обвинувальна теза, «яку обвинувач підтримує перед судом», а також як формулювання рішення у кримінальній справі [13].

М.В. Жогін і Ф.Н. Фаткуллін дотримуються точки зору, відповідно до якої під обвинуваченням варто розуміти «сукупність інкримінованих особі протиправних і суспільно небезпечних дій або бездіяльності» [14, 189].

Д.С. Карев зазначав: «Під обвинуваченням розуміють обвинувальну діяльність, підтримання обвинувачення в суді уповноваженими на те особами, а також сутність і зміст обвинувачення в конкретному злочині» [15, 25].

Згідно з твердженням П.М. Давидова, обвинуваченням є «доведене, закріплене в процесуальному документі та спрямоване на реалізацію кримінальної відповідальності твердження органу дізнання, слідчого, прокурора, судді або суду про скоєння злочину даною особою» [16, 29].

Варто окремо зазначити, що в доктрині кримінального процесу набув поширення поділ обвинувачення за матеріально-правовою та процесуально-правовою ознаками. Під обвинуваченням у матеріально-правовому значенні розуміємо сукупність встановлених у справі та таких, що ставляться обвинуваченому у вину, суспільно небезпечних і протиправних фактів, які становлять суть конкретного складу злочину. Обвинуваченням у процесуальному значенні вважається заснована на законі процесуальна діяльність компетентних органів і осіб із викриття обвинуваченого в скоєнні інкримінованого йому злочину та з обґрунтування його кримінальної відповідальності з метою його публічного засудження. Тому окремі процесуалісти підтримують думку про необхідність поділу обвинувачення на процесуальне й матеріальне [17, 62; 18, 56; 19, 88].

Разом із тим у науці термін «обвинувачення» тлумачиться по-різному навіть у процесуальному аспекті. Наприклад, Д.С. Карев розуміє його як обвинувальну діяльність, підтримання обвинувачення в суді [15, 25]. П.С. Елькінд розцінює обвинувачення як процесуальну діяльність обвинувача в суді, обвинувальний акт або твердження про винність [13, 60–61].

Висловлюються також більш вузькі тлумачення терміна «обвинувачення» у процесуальному значенні. Так, В.Д. Фінько обвинуваченням вважає лише діяльність прокурора при розгляді кримінальної справи в суді [20, 296].

Ф.Н. Фаткуллін указує, що обвинувачення в процесуальному значенні – це заснована на законі процесуальна діяльність компетентних державних органів і посадових осіб із викриття обвинувачуваного в інкримінованих йому злочинах і обґрунтування його кримінальної відповідальності для того, щоб домогтися публічного осуду [21; 22, 11].

Подібної позиції дотримується С.А. Альперт, розглядаючи державне обвинувачення в суді як основний вид обвинувачення. Він пише: «... під обвинуваченням слід розуміти засновану на законі процесуальну діяльність, спрямовану на викриття обвинуваченого у вчиненні злочину, його засудження, застосування до нього справедливого покарання, а у відповідних випадках – заходів виховного або громадського впливу [23, 25–30]. Прихильниками діяльнісного підходу в різні часи були також Р.Д. Рахунов [24, 63–66], В.С. Зеленецький [25, 7–8], В.Г. Даєв [26, 72], О.Г. Халіулін [27] та інші вчені.

Водночас наведеним точкам зору опонують науковці, які заперечують необхідність тлумачення обвинувачення в матеріальному й процесуальному значенні цього поняття. Зокрема, В.М. Савицький аргументує свою точку зору тим, що форма та зміст обвинувальної діяльності визначені лише кримінально-процесуальним законом, адже в кримінальному законі відсутня згадка про обвинувачення взагалі [28, 31; 29].

Крім того, обвинувачення викладається в формі процесуального документа. Його пред'явлення, зміна, відмова від обвинувачення докладно регламентовані кримінальним процесуальним законом, норми якого встановлюють зв'язок обвинувачення, кримінальної відповідальності та факту злочину. Висловлено думку, що обвинувачення не зводиться ані до злочину, ані до самої кримінальної відповідальності. Тому воно завжди залишається поняттям кримінального процесу, через що немає потреби говорити про обвинувачення в матеріальному значенні [16, 9–10].

Таким чином, спектр думок щодо визначення обвинувачення в процесуальній літературі досить широкий і суперечливий. Прагнення розглядати це поняття лише з одного боку – або як правовідносини, або як кримінально-проце-

суальну діяльність – зумовлює однобічний, а тому не завжди об'єктивний ракурс дослідження проблеми в цілому.

Водночас державне обвинувачення є різновидом кримінально-процесуальної функції обвинувачення, що здійснюється в специфічних умовах судового розгляду. Державне обвинувачення міститься у діяльності органів розслідування, за якою прокурор здійснює процесуальне керівництво. Зусиллями цих суб'єктів (сторони обвинувачення) збираються докази, що викривають конкретну особу у вчиненні злочину. Однак, потрапляючи в суд, обвинувачення в матеріально-правовому сенсі навіть з повним збереженням змісту сформульованої в обвинувальному висновку тези починає втілюватися в життя за допомогою зовсім інших, відмінних від застосованих на стадії досудового розслідування, процесуальних засобів і методів. Саме ця сукупність засобів і методів реалізації в суді обвинувальної функції вичерпно охоплюється одним збірним поняттям – «підтримання державного обвинувачення».

В.Ф. Крюков з цього приводу слушно зауважує, що державне обвинувачення в суді являє собою «сукупність процесуальних дій прокурора – державного обвинувача, який у судовому засіданні в змагальному процесі відстоює перед судом свій погляд про винність підсудного та якому в рівних процесуальних умовах судового розгляду кримінальної справи завжди протистоїть інша сторона – сторона захисту» [30, 69].

Аналіз наведених точок зору, висловлених щодо категорії «обвинувачення» в науці кримінального процесу в різні часи, дає авторів підстави для висновку, що в кримінально-процесуальній доктрині це поняття найчастіше тлумачиться в таких значеннях: твердження, теза про винуватість обвинувачуваного; кримінально-процесуальна функція; діяльність обвинувача, який виступає в суді; винесення постанови про притягнення особи як обвинувачуваного тощо.

Здійснюючи процесуальну діяльність, ґрунтуючись на принципі законності, відповідно до ч. 2 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити ті з них, що викривають, і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову

оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Отже, у сучасному кримінальному процесі офіційні органи, що здійснюють досудове кримінальне провадження, мають на меті не власне обвинувальну діяльність, а всебічне, повне й неупереджене розслідування обставин кримінального правопорушення, із встановленням як обвинувальних, так і виправдувальних доказів. Важливо й те, що діяльність з підтримання державного обвинувачення спрямована не на вирішення приватних, особистих інтересів прокурора, а на забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності винної у скоєнні злочину особи.

Тому незалежно від типу кримінального судочинства (інквізиційного чи змагального) правове явище, яке охоплюється категорією «обвинувачення», має обумовлюватися контекстом його законодавчої інтерпретації. Оскільки при визначенні цього поняття необхідно зважати на внутрішню форму терміна, що його позначає, з урахуванням сучасної правової ідеології та у взаємозв'язку й взаємозалежності з положеннями кримінального процесуального закону. Тільки в поєднанні зазначених чинників можна досить повно визначити сутність державного обвинувачення у сучасному розумінні та розкрити його значення в кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: м-лы Международного круглого стола (г. Черновцы, 21–24 сентября 2006 г.) / под. ред. В.М. Баранова, П.С. Пацуркивского, Г.А. Матюшкина. – Нижний Новгород: НИИПЦ «Юридическая техника», 2007. – 1456 с.
2. Юридичний словник / укл. Гончаренко В.Г. – К.: Форум, 2005. – 473 с.
3. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка / И.И. Срезневский. – М., 1989. – Т. 2, ч. 1. – 594 с.
4. Унбегаун Б. Язык русского права: На темы русские и общие: сб. статей и материалов / Б. Унбегаун. – Нью-Йорк, 1965.
5. Стояновский Н.И. Практическое руководство к русскому уголовному судопроизводству: в 2 ч. / Н.И. Стояновский. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Универс. тип., 1858. – Ч. 1. – 256 с.
6. Барышев Я. Основания уголовного судопроизводства / Я. Барышев. – СПб: Сенатск. тип., 1841. – 560 с.
7. Квачевский А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 г. / А. Квачевский. – СПб: [б. и.], 1866. – Ч. 3. – 1869. – 597 с.
8. Уголовное судопроизводство: пособие к лекциям / Н.Н. Розина, ординарного профессора Томского Императорского Университета. – Томск: Типо-лит. Сибирск. Т-ва Печати и Дела, 1913.
9. Чельцов-Бебутов М.А. Советский уголовный процесс / М.А. Чельцов-Бебутов. – Х.: Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1929. – Вып. 2. – 178 с.
10. Строгович М.С. Обвинение и обвиняемый на предварительном следствии и на суде / профессор М.С. Строгович; под ред. и с предисл. А.Я. Вышинского. – М., 1934. – 49 с.
11. Строгович М.С. Уголовный процесс: учеб. / Строгович М.С. – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1946. – 511 с.
12. Перлов И.Д. Судебное следствие в советском уголовном процессе / И.Д. Перлов. – М.: Госюриздат, 1955. – 248 с.
13. Элькинд П.С. Сущность советского уголовно-процессуального права / П.С. Элькинд. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – 172 с.
14. Жогин Н.В. Предварительное следствие в советском уголовном процессе / Н.В. Жогин, Ф.Н. Фаткуллин. – М.: Юридическая литература, 1965. – 367 с.
15. Советский уголовный процесс: учеб. / под ред. Д.С. Карева. – М.: Высшая школа, 1968. – 552 с.
16. Давыдов П.М. Обвинение в советском уголовном процессе / П.М. Давыдов. – Свердловск: Сред.-Урал. кн. изд-во, 1974. – 136 с.
17. Савицкий В.М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве / В.М. Савицкий. – М.: Наука, 1975. – 382 с.
18. Строгович М.С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе / М.С. Строгович; отв. ред. Гродзинский М.М. – М.: Изд-во АН СССР, 1951. – 191 с.
19. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс: учеб. / М.А. Чельцов. – [2-е изд., перераб.]. – М.: Госюриздат, 1951. – 511 с.
20. Финько В.Д. Процессуальное положение прокурора в кассационной инстанции / В.Д. Финько // Вопросы государства и права. – 1970. – С. 288–296.
21. Фаткуллин Ф.Н. Обвинение и судебный приговор / Ф.Н. Фаткуллин. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1965. – 532 с.

22. Фаткуллин Ф.Н. Изменение обвинения / Ф.Н. Фаткуллин – М.: Юридическая литература, 1971. – 164 с.
23. Альперт С.А. Обвинение в советском уголовном процессе / С.А. Альперт. – Х.: Изд-во Харьковского юрид. ин-та, 1974. – 58 с.
24. Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности / Р.Д. Рахунов. – М.: Госюриздат, 1961. – 277 с.
25. Зеленецкий В.С. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе / В.С. Зеленецкий. – Х.: Вища школа, 1979. – 144 с.
26. Даев В.Г. Процессуальные функции и принцип состязательности в уголовном судопроизводстве / В.Г. Даев // Правоведение. – 1974. – №1. – С. 68–76.
27. Халиулин А.Г. Уголовное преследование как функция прокуратуры Российской Федерации: проблемы осуществления в условиях правовой реформы: автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.09, 12.00.11 / А.Г. Халиулин. – М.: Научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка Генеральной прокуратуры РФ, 1997. – 36 с.
28. Савицкий В.М. Государственное обвинение в суде / В.М. Савицкий. – М.: Наука, 1971. – 343 с.
29. Савицкий В.М. Обвинение в советском уголовном процессе: автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.09 / В.М. Савицкий. – М., 1972. – 41 с.
30. Крюков В.Ф. Уголовное преследование на стадии рассмотрения уголовных дел в суде: процессуальные и надзорные аспекты деятельности прокурора: моногр. / В.Ф. Крюков. – Курск, 2010. – 412 с.

Игорь КОЗЬЯКОВ

ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНЕ ОБВИНУВАЧЕННЯ» В ДОКТРИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: ЕТИМОЛОГІЯ ТА ГЕНЕЗА

Резюме

У статті досліджуються етимологія та генеза поняття «державне обвинувачення» у доктрині кримінального процесу.

Игорь КОЗЬЯКОВ

ПОНЯТИЕ «ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБВИНЕНИЕ» В ДОКТРИНЕ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА: ЭТИМОЛОГИЯ И ГЕНЕЗИС

Резюме

В статье исследуются этимология и генезис понятия «государственное обвинение» в доктрине уголовного процесса.

Igor KOZIAKOV

THE NOTION OF «PUBLIC ACCUSATION» IN THE DOCTRINE OF CRIMINAL PROCEEDINGS: ETYMOLOGY AND GENESIS

Summary

Etymology and genesis of «public charge» in the doctrine of criminal proceedings are revealed in the article.